

**O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI JOQARI HA'M
WORTA ARNAWLI BILIM BERIW MINISTRLIGI**

Berdaq ati`ndag'i`
Qaraqalpaq ma'mleketlik universiteti
Qaraqalpaq filologiyasi` fakulteti
Jurnalistika kafedrasi`

Jurnalistika bo'liminin' 4-kurs studenti
Kenesbaev Azizdi`n`

«Jurnalistlik do`retiwshilik teoriyasi`
ha`m metodikasi`» pa'ninen

K U R S J U M I` S I`

Temasi`: Esse janri`nda avtor obrazi`

Qabi`l yetiwshi:

f.i.k. Paluanov B.

No'kis-2014

Esse janrında avtor obrazi`

Jobas?:

1. Qaraqalpaq baspaso'zindegi esse janrınnı' genezisi
2. Esse janrında avtor obrazi`ni`n` beriliwi wo`zgeshelikleri

Juwmaqlaw

Paydalanılǵ'an a'debiyatlar

KIRISIW

Ha'r q'yl? tariyx?y waq'yalarg'a tol? XX a'sirdin' son'g'? on j'ill'g'nda O'zbekstanda um'it'las h'a'diyse ju'z berdi. O'zbekstan Respublikas? 1991-j'ill' o'zinin' g'a'rezsizligin ald?. Son'ni' ishinde Qaraqalpaqstan Respublikas? da ma'mleketlik suverinitetin qolg'a kirgizdi. G'a'rezsiz O'zbekstan turm'sh'nda ju'z berip at'rg'an ja'miyetlik-siyasiy, ekonomikal'q - ma'deniy jan'alan'w'lard'ni' ken' xal'q qatlam'na jetip bar'w'nda ma'mleketimiz g'alaba xabar qurallar'ni' orn' ayr'qsha. Ha'reket etip turg'an g'alaba xabar qurallar? bu'gingi ku'ni u'zliksiz ra'wishte o'zgerip barat'rg'an zaman talab'na say is ju'rgizbekte. Ata-babalar a'rman etken g'a'rezsizlikti qolg'a kirgizip, o'z ald'na demokratiyal'q ja'miyet qur'wd? ma'qset etip qoyg'an h'a'm us? jolda unaml? o'zgeris penen h'a'm tezlik penen alg'a qa'dem taslap barat'rg'an, jaqt'ld? keleshekke umt'ld'p at'rg'an ma'mleketimizde ju'z berip at'rg'an h'a'rkanday h'a'diyse, ekonomikal'q reformalar, o'o'zgerisler g'alaba xabar qurallar? ush'ni bas tema bol'p esaplanad?. A'l'bette, bunda jurnalistlerimizden ka'siplik sheberlik, teren' bilim, bekkem ja'ne jetilisen oy-o'ris talap etiledi. Ha'r ku'ni, h'a'r bir qa'demde jan'al'qqa umt'ld'p jasaw-jurnalistlerimizdin' bas waz'ypas?.

Ha'r qanday ma'mlekettin' jurnalistikas'ni' rawajlan'w'nda jurnalistlerdin' ka'siplik sheberliginin' da'rejesi, materiallard? jetkeriwdin' tezligi, al'ing'an faktlerdi jan'a formada yaki ta'sirshen' etip sa'wlelendiriw ayr'qsha rol atqarad?. Bul boy'nsha g'a'rezsiz O'zbekstan Respublikas'nda jurnalistlerge h'u'kimetimiz ta'repinen bir qansha qolayl? mu'mkinshilikler jarat'lg'an, olarg'a u'lken g'amxorl'qlar islenip at'ld?. «Reklama h'aqq'ndag'», «Avtorl'q h'uq'q h'aqq'ndag'», «Jurnalisttin' ka'siplik jum'sh'ni qorg'aw h'aqq'nda», «Ma'limleme al'w kepillikleri h'a'm erkinligi h'aqq'nda» O'zbekstan h'a'm Qaraqalpaqstan Respublikalar'ni' n'zamlar'ni' sh'g'w'pikirimiz tiykar?.

O'zbekstan Prezidenti İ.A.Karimovt'ni' dur's atop ko'rsetkenindey, «Baspaso'z, g'alaba xabar qurallar? demokratiyal'q rawajlan'w ush'ni u'lken

a'h'imiyetke iye. Biraq sonn? da atap o'tiw kerek, demokratiyalastırw barısında h'a'zirshe g'alaba xabar quralların isshen'lik roli sezilmey atır.»¹

Sol sıyaqlı us? aytqan pikirleri esse janrındag'? imkaniyatlar negizin belgilep beredi. Essede ruwh'ıy ag'artırwshılıq teması baslı orın iyeleydi. Avtordın jeke qaraslar, oy-pikir keshirmeleri baslı orındıg'a shıg'adı. Sonday-aq, filosofiyalıq oylaw h'a'r bir esseistke ta'n bolıp esaplanadı.

Jumısımızdı jazırda Prezidentimiz İ.A.Karimovtın O'zbekstanda demokratiyalıq ja'miyet qurırw jolında alıp barıp atırır an strategiyalıq siyasatın mazmunın tolıq qamtırwshı miynetlerin metodikalıq tiykar ettik.²

Jumısta metodikalıq negiz etip, jurnalistika teoriyası boyınsha jazırır an rus ja'ne tuwrısqa xalqlar alımların ilimiy miynetlerinen paydalandı.³

¹ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. Тошкент, «Ўзбекистон», 1997, 5-том, 124 бет

² Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. Тошкент, «Ўзбекистон», 1996, 4-том; Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. Тошкент, 1999, 7-том. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Тошкент, «Ўзбекистон», 2000.

³ Ворошилов В. Журналистика. Санкт-Петербург. Изд Михайловского. 1999; Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики. Москва, МГУ, 2005. Телевизионная журналистика. Москва, Высшая школа 2002; Радиожурналистика. Высшая школа, 2002. Луғат-маълумотнома. Тошкент, 2003. Словарь-справочник. Ташкент, 2003. Аллаберген Қ. Алты алаштың ардақтылары. Алматы, Рауан, 1994. Палъанов Б. Публицистика тийкарлары. Нөкис, ҚМУ, 2005.

1. Qaraqalpaq baspaso'zinde esse janr'ın genezisi

Esse janr'ı so'zliklerde tariyxıy, biografiyalıq, ilimiy, publitsistikalıq. ko'rkem shıǵ'arma dep keltiriledi. Ma'selen, «Esse - so'zinin' etimologiyasına itibar beretug'ın bolsaq, ol latınsha «oylap ko'riw», «salıstırıp ko'riw» degen ma'nini an'latıp, frantsuzsha «sınap ko'riw», «tekserip ko'riw», «maqala», «ocherk» degen tu'siniklerdi bildiredi. Entsiklopediyalıq so'zlikte : «Esse (frantsuzsha essai – urınw, sıhaw, ocherk) – Erkin kompozitsiyalı, onsha u'lken bolmag'an prozalıq shıǵ'arma. Esse arqalıq zat h'a'm h'a'diyselerge yaki o'zlikke ta'n subektiv pikir bildiriledi. Esseler filosofiyalıq, tariyxıy-biografiyalıq, publitsistikalıq, a'debiy-sın, ilimiy-ja'miyetlik yamasa sap belletristikalıq xarakterde boladı. Esse stili obrazlılıǵı, aforizmliligi, janlı tilge jaqınlıǵı menen ajralıp turadı. Mazmunı belgili bir sebep yaki ma'selege ta'n tamamlang'an tu'sindiriwdi yaki anıqlıqtı talap etpeytug'ın individuallıq keshirme h'a'm oy-pikirlerden ibarat boladı. G'a'rezsiz janr sıpatında M.Monten do'retiwshiliginde payda boldı. O'zbek a'debiyatında 20-a'sirdin' 70-80 jıllarınan baslap do'retile basladı.»¹

Biz pitkeriw qa'nigelik jumısınzda essenı publitsistikalıq janr sıpatında u'yreniwdi baslıq maqset etip qoyg'anbız. Biraq, esse janr'ın eski janr ekenligi, onı payda bolıp, qa'liplesiwinde do'retiwshiliktin' barlıq tu'rlerinin' ta'siri bolg'anı biykarlap bolmaydı. Mısal ushın, janr elementleri qaraqalpaq baspaso'zine kirip kelmesten burın ko'rkem a'debiy shıǵ'armalarda ko'rindi. Sonın ushın da janrdın' genezisine toqtag'anda, biz essenin' belgileri bar ko'rkem shıǵ'armalarg'a da qatnas jasawınz tiyis boladı.

Esse janr'ı qaraqalpaq baspaso'zinde o'tken a'sirdin' 80-jıllar payda boldı. O'zbekstan h'a'm Qaraqalpaqstan xalıq jazıwshısı T.Qayıpbergenovtın' «Qaraqalpaqnama» roman-essesi menen janrdın' h'aqıyqıy ulgisi jarıqqa shıqtı. Publitsistika basımın etken bul da'wirde jazıwshı T.Qayıpbergenov o'zin publitsist sıpatında da ko'rsete bildi. Publitsistikalıq rux penen suwg'arılǵ'an

¹ Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Тошкент. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» давлат илмий нашриёти. 2005. 10-том. Шарқ-Кизилқум. 268 бет

ko'rkem do'retpeler h'a'm maqalalar jazd?. «Qaraqalpaqnama» roman-essesi avtord?ken' ja'miyetshilikke publitsist-jaz?wsh?s?pat?nda tan?tt?.

«Publitsistika jaz?wsh?n?n' o'zin ta'shwishlendirgen turm?sl?q ma'seleler h'aqq?nda oq?wsh?menen janl?sa'wbeti»¹ T.Qay?pbergenovt?n' roman-essesinin' formas?-aq, publitsistikag'a bir eli jaq?nl?g'?n ko'rsetedi. Sh?g'arman?n' kirsipesinde jaz?wsh?o'zine-o'zi intervyu beredi. Intervyu publitsistika janrlar?n?n' tiykarg'? tu'ri. Avtor sh?g'armas?nda jurnalistika janrlar?n?n' elementleri bar. Demek, «a'debiyattan qos?mtas?z sap janrd? izlew din' keregi joq. Ha'r bir janr basqa bir janrd?n' belgilerin paydalan?w? mu'mkin.»² Sonl?qtan publitsistika janrlar?n?n' elementlerin ko'rkem a'debiyattan tab?wg'a bolad?. Aytay?q, j?rawlard?n' tolq'awlar?nan tariyx?y faktlerdi ush?rat?wg'a bolad?.

Demek publitsistika janrlar?- ko'rkem a'debiyat janrlar?s?ya3l?5zini4 ishki n?zamlar?boy?nsha rawajlan?p barad?.

Publitsistika janrlar? gazeta-jurnal ta'jiriybesi protsessinde qa'liplesti h'a'm on?n' tiykarg'?o'zgeshelikleri kem-kemnen jetilisip bard?.

Zaman o'zgergen say?n barl?q h'a'rekettegi zatlar da zamang'a say beyimlesedi. Sol s?yaql?do'retiwshilikte de janr birden rawajlan?p kete беретug'?n qub?l?s emes. Da'wirdin' rawajlan?w basq?shlar? o'zine za'ru'rli janrlard? payda etedi. Publitsistika janrlar?n?n' da rawajlan?w h'a'reketin us?lay qab?l etken maqul. Aytay?q, en' da'slep gazetan?n' en' a'piway? janr? xabar qa'liplesti. Son'?nan ku'ndelikli baspa so'zdin' , on?n' mashqalalar?n?n' ko'leminin' h'a'm taraw?n?n' rawajlan?w?menen publitsistika t?rleri rawajland?.

Bunnan son' analitikal?q xarakterge iye materiallar qa'liplesedi. (analiz etiw, tal?qlaw uq?b?na iye). Og'an korrespondentsiya, retsenziya, obzor-shol?w , xat kiredi.

Son'?nan o'z ishine turm?sl?q waq?yalard? h'a'r ta'repleme ken'irek qam-t?ytuq?n , u'lken ja'miyetlik - siyasiy ma'selelerdi ortaqa salatuq?n maqalalar (statya) payda bolad?. Publitsistika h'a'r q?yl? jaqdayda h'a'r q?yl? ma'selelerdi

¹ Қайыпбергенов Т. Фамилия. Нөкис, Қарақалпақстан, 1989. 56-бет.

² Ахметов С., Есенов Ж., Жаримбетов Қ. Әдебиаттаның атамаларының русша-қарақалпақша түсіндірме сөзлігі. Нөкис, Қарақалпақстан, 1994.

sheshiwge tuwra keledi. İnsan qa'lbine, an'ña h'a'm sana sezimine ta'sir etetuqñ h'a'r bir informatsiya, jan'alıq, o'zgeris, shaqı'q, mu'ra'ja't, tek qana ayrıñ topar adamlarqa emes, ba'lki pu'tin xalıq massasñ h'a'reketke keltiredi. Baspa so'z siyasiy, h'uqı'qıy, filosofiyalıq, ko'rkem, ruwxıy h'a'm basqa ideyalar h'a'm ko'z-qaraslardı ra'n'ba'-ra'n' janrlar quralı menen jurtshı'ıqqa tez jetkizedi, ishki h'a'i xalıq aralıq turmıstaqı h'a'mme ma'selelerge itibardı tartadı. Sonlıqtan publitsistika, onñ janrları h'aqqında, sonñ ishinde son'qı waqıtta payda bolıp h'a'm rawajlanıp atıqan esse janrı tuwralı anıq tu'sinikke iye bolıw h'a'r bir bolajaq jurnalist ushñ oqada za'ru'rli. Sol maqsette biz bul ma'selege jumısınızdñ usıbo'liminde ken'irek orñ ajratıwdı maqul ko'rdik.

İlimiy texnika rawajlang'an da'wirlerde insan ilimiy faktlerge o'sh bolıp keledi. Ko'rkem bayanlawlar menen birgelikte tıyanaqlı faktlerdi unatadı. Usınday za'ru'rlikke bola, esse janrı bu'gingi a'debiyatımız benen jurnalistikamızda ken' tu'rde rawajlanıp atısa kerek. Sebebi, bul janrı xalıq an'ızları menen ilimiy faktlerge og'ada bay bolıp keledi.

Publitsistika sıpatlaması h'aqqında h'a'm publitsistika janrları klassifikatsiyası ma'selesini jo'ninde bir qansha tartıslı pikirler bar. Ma'selen, esse janrı qaraqalpaq tilinde shıqqan tu'sindirme so'zlikler ulıwma so'z bolmaydı. Al rus tilindegi geypara a'debiyatlarda bolsa onı publitsistika janrı dep te qaramaqta. Lekin ja'ne bir topar izertlewshiler «Esse - a'debiyat janrı» dep te keltiredi. A'lbette bul ele tartıslı ma'sele. Degen menen, baspasozde h'a'zirgi waqıtta jiyi-jiyi ja'riyalanıp atıg'an h'a'm negizinen faktlerge quralg'an bul janrdı biz publitsistika janrı sıpatında qabıllaymız. Solay bolsa da onñ kompozitsiyasında ko'rkem a'debiyat penen ko'rkem publitsistika birikpesinin' sintezi ko'rinedi. Ha'tte, rus publitsistikasında esseler tuwralı «Janrı esse. Ocherk janra.» atlı ilimiy miynet jazg'an izertlewshi A.Dmitrovskiy essenini publitsistika janrı sıpatında u'yengen.

Tag'ı bir entsiklopediyalıq so'zliklerde bul janrg'a to'mendegishe anıqlama beredi: «Esse yavlyaytsya filosofo-esteticheskiy, literaturno-kriticheskiy, istoriko-biograficheskim janrom publitsisticheskiy prozı» Bul aytılğ'an pikirden, bir na'rse

ug'ʻw qʻyʻnʻraq. Alʻm V. Streltsov bolsa, «esse ocherk janrʻnʻ bir tu'ri» dep tastʻyʻqlaydʻ?

Sonʻ anʻq aytʻw kerek, janrdʻnʻ stilinde avtordʻnʻ individual pozitsiyasʻ, al tilinde awʻzeki so'yew u'stin boladʻ. Al onʻnʻ tiykarʻn salgʻan belgili jazʻwshʻ M. Monten bolsa onʻ a'debiyat janrʻ yaki publitsistika janrʻ dep ajʻratʻp ko'rsetpegen.

A'debiyatlarda jazʻlʻwʻnsha, esse janrʻ a'yyemgi zamanlarda qa'liplese baslagʻan. Ertegi Platonʻnʻ, sonʻn ala Origen h'a'm Tertuliannʻ, Maystra Ekxarta menen Lyuterlerdinʻ shʻgʻarmalarʻnda esselik da'stu'rler ju'zege keledi.

Esse janrʻnʻ payda bolʻwʻ tartʻslʻ ma'sele bolʻp qalmaqta. Shʻgʻʻsta onʻnʻ negizleri yapon a'debiyatʻnda Batʻsqa salʻstʻrgʻanda erterek baslandʻ degen pikirler de bar. Biraq, frantsuz jazʻwshʻʻ Mishel Monten a'debiyatqa h'a'm jurnalistikagʻa «Ta'jiriybeler» shʻgʻarmasʻ arqalʻ (1580-jʻl) usʻ janrdʻnʻ h'aqʻyqʻy u'lgisin alʻp keldi h'a'm onʻnʻ o'z aldʻna janr sʻpatʻnda rawajlanʻwʻna tiykar saldʻ.

Shʻgʻʻ a'debiyatʻnda bul janr Xan Yuya (8-9-a'sirler, Qʻtay) h'a'm Kamo Temaya (13-a'sir, Yaponiya) do'retiwshiliklerinde ko'rinedi. Esse janrʻ XYIII-XIX a'srlerde anglichan h'a'm frantsuz jurnalistikasʻnda qa'liplesti. XX a'cirdinʻ basʻnda orʻs jurnalistikasʻnda bul janrda V.Ivanov, D.Merejkovskiy, A.Belʻy, A.Shestov, B.Rozanovlar o'z do'retpeleri menen ko'rindi. Jazʻwshʻlardan I.Erenburg, Yu.Alesha, V.Shklovskiy, K.Paustovskiylar da esseshi sʻpatʻnda tanʻldʻ.

Tu'rkiy tilles Oraylʻq Aziya xalʻqlarʻ a'debiyatʻnda esse janrʻ a'sirimizdinʻ 80-jʻllarʻnʻ ortalarʻna kelip h'aqʻyqʻy janrlʻq u'lgilerin ko'rsete basladʻ. O'zbek baspaso'zinde Sh.Xalmurzaev bul janr sheberi atandʻ.¹

Qazaq publitsisti O.Su'leymenov ta usʻ janrda qa'lemin sʻhap ko'rdi.²

O'zbekstan h'a'm Qaraqalpaqstan jazʻwshʻʻ T.Qayʻpbergenov bul janrda ta'jiriybe sʻpatʻnda qa'lem terbep, do'retiwshiligin sʻhap, o'zininʻ «Qaraqalpaqnama» roman-esesin jarʻqqa shʻgʻardʻ. A'debiyatshʻ-alʻm

¹ Халмурзаев Ш.Тоғларга қор тушди. Тошкент, 1986.

² Сүлейменов О. АЗ и Я Алматы, Рауан. 1987.

K.Allambergenov shug'arman? «tun'g'ish qa'dem, u'lken jan'alq»^a sapatida bah'alad?.

2. Esse janrında avtor obrazi`ni`n` beriliwi wo`zgeshelikleri

Tiykarınan alg'anda jurnalistlik do'retpeler basl? u'sh janrlıq toparg'a bo'linedi: informatsiyalıq, analitikalıq, ko'rkem-publitsistikalıq. Bul u'sh topardag'? janrlardın' barlıg'ın da fakt bas tulg'a bolg'an? menen, janrlardın' atqaratug'ın xızmetine bola, olardın' mu'mkinshiliklerine qarap, h'a'r toparda h'a'r qıyl?paydalanıladı?

Publitsist ta'repinen do'retilgen h'a'r qanday ko'rkem shıg'armanın' basl? o'zegi waq'ıyalar negizinde turmıstan alınad?. Turmıs shınlıg'ın ba'rin shıg'armada sa'wlelendiriw mu'mkin emes. Turmıs shınlıg'ın ju'zege keltiretug'ın adam ekenin esaplasaq, publitsistikanın', a'debiyatın' h'aq'ıyq'ıy adama tan'w ilimi ekenin ko'remiz. Ha'r qanday qa'lem iyesi o'zinin' do'retpeesinde adam obrazın jaratadı. «Obraz - degenimiz bul adamlardın' s'ın-s'ımbat?, oy?, minez-qulq?, xarakteri , a'detleri, biri-birinen aj'ıalıp turatug'ın s'ıpatlı? belgileri» bolıp esaplanadı.

Teoriyalıq dereklerdi obrazlarda sa'wlelendiriw uslı? publitsist O.Abdiraxmanovtın' essesinde de bar. Ol j'ıynalg'an faktlerdi analizlep, juwmaq s'ıpatında pikirın tuwr? o'zi aytpay obrazlı? etip ayt'wg'a umt'lg'an. Sebebi, bul pikirı, us'ınst? talay ilimpazlar, publitsistler aytqan bol'w? ta'biyiy. Sonın' ushın avtor jan'a so'z ayt'wd?, bunın' menen auditoriya d'ıqqatın jen'ip al'wd? ma'qset etken. Aytajaq oylar j'ıynag'ın , ken' ja'miyetshilikke us'ınshın bal'qtın' tilinen bergen: «A'tten' bal'qta til joq. Pushkinnin' altın bal'g'?tek ertekte g'ana so'ylep ju'ripti. Erterekte A'miwda'ryada jayın bar desetug'ın edi. Eger de jay'ıng'a til pitkende, ol a'weli bal'qsh'lıq ministrliğine b'ılay dewi mu'mkin edi: _ «Yaqsh?, ta'biyat mag'an til bermegen - aq bolag'oysın, al sizlerdin' tilin'iz bar emespe edi? «Araldın' suw? qaytıp, menin' a'wladlar'ın azayıp barat'ıg'anda suw xojalıg'?, Aw'ı xojalıg'? h'a'm energetika ministrliklerine ten'izdin' qa'ddin saqlay'ıq dep,

nege talap qoya almadh' « A'tten', bal'qt'h' tili joq, tili bolg'an menen de Bal'qsh'l'q ministrliqi Aral qayta baslag'annan-aq, ten'izden bezip ketti...»¹

T.Qay'pbergenovt'h' «O du'nyadag'? atama xatlar» essesinde faktlerdi janland'w ush'h' avtor nawqas obraz'h' do'retken. Nawqas tilinen turm'sta ju'z berip at'g'an h'a'diyselerdin' bet perdesi ash'lad?, faktler analizlenedi. M'sal?, «Aral qur'y baslag'anl? dur'sl? uyq'lap ko'rgen emespen. Qalay uy'qlayman? Men erkeken g'oy! Ha'r bir er insan o'z elinin' bir su'tini. Mine ko'rip ot's'z, su'tinlerge qurt tu'sip, olar shetinen qulawg'a qarad?. Us? emlew xanan'h' o'zinde tek sar'aw'r'w qurt?menen neshe erkek jat'rm'z. A'ste-a'stelep o'lip at'rm'z. ba'ri ortan' qolday azamatlar. Emlew xanadan or'h' tappay neshe-neshe adamlar ju'ripti...

Men o'tken 1941-45-j'lardag'? Watandar'l'q ur'sqa qatnasqan adamman. Menin' oy'msha, h'a'zirgi apatsh'l'q sol 1941-45-j'lardag'? ur'stan da jaman....»

Publitsisttin' ayt'p ot'g'an? turm's sh'h'l'g'? o'mir h'aq'yqatl'g'? Avtor eki da'wirdi sal'st'r'p an'q juwmaq sh'g'ar'wg'a umt'lg'an. Jaz'wsh? publitsistikas'hdag'? turm'sl'q epizodlar, detallard'h' sezimlik tu'sinik payda etiw ku'shi da'slep olard'h' h'u'jjetliginde ko'rinis tapqan. Ko'rkem sh'g'armalarda waq'ya en' kishi detallarg'a shekem, turm'sl'q jaqtan tol'q da'lillewdi talap etse, jaz'wsh? publitsistikas'nda bular h'aq'yqattan bol'p o'tken waq'ya, h'a'diyseler. faktler s'pat'nda bayanlanad?, oq'wsh? bul faktlerdi o'z o'y-o'risi tiykar'nda konkretlestiredi, on? turm'sta qanday bolsa, sonday etip ko'z ald'na keltiredi. Ja'ne bir ta'repten, bul faktlerdin' h'aq'yqat ekenin avtord'h' o'zi de tast'y'qlayd?.

Esse avtor'h'h' turm'sl'q ta'jiriybesi qansha ko'p bolsa. ja'miyetlik-filosofiyal'q oy-o'risi ken' h'a'm teren' bolsa, essede publitsistikal'q obrazl? sana sonsha q'yl? h'a'm teren' simbolikal'q ma'nis beredi. Bun? joqar'ldag'? m'sallardan da ko'riwge bolad?. Essede tsifrlard? obrazl? publitsistikal'q su'wretlew sh'g'arman'h' ideyal'q-estetikal'q quwwat'h' joqar'latad?. Do'retiwshilik qollan'w jemisi bolg'an original obrazl? publitsistikal'q pikirler sanlarg'a h'aq'yq'y jan inam etedi. M'sal?, T.Qay'pbergenov «O du'nyadag'? atama xatlar» essesinde Aral mashqalas'h' so'z etip, ekologiyal'q jag'day na'tiyjesinde payda bol'p at'g'an

¹ Обдирахманов О. Аралым дэртим мениң. Нөкис, 1989, 18-бет

duzlardın' mug'darın sanlarda emes, al obrazl? etip qubılslarg'a salstışıp su'wretleydi. Bul adamlardın' sanasına teren'irek ta'sir etedi. Sebebi, adamlar sanlard? yadında uzaq waqt saqlap ju're almayd?. Publitsistikada obrazlışq emotsionallışq. Jan'a pikir, tu'sinik, ishki du'nya menen qosılg'anda lirizm ju'zege keledi.

Esse janrında faktlerdi avtorlar tuwrıdan-tuwr? h'a'm jasırın formada da beredi. Ma'selen, O.A'bdiraxmanovtın' «Aralım da'rtim menin'» esse shıǵ'armasında turmıs faktlerin anekdot formasında bergen.

“Awıl anekdotı - Jıl sayın paxtanın' japıag'ın tu'siriwge, salın? da'ri-lewge bizge Ukraina, Qazaxstan, RFSFR ushqıshlar?ja'rdemge keledi. Bizin' awılǵ'a u'sh jıldan son' aylanıp kelgen bir ushqısh samoletten tu'se sala jag'asın usladı.

-Yapımay bala, adamnın' shıdamlısın! U'sh jıl burın basshıların'? janar may menen waqtı? u'nemleymiz dep, ximikatlardın' to'rt normasın birden septirip jibergen edi... Sol ketkennen biz Qaraqalpaqstanda adam qalmag'an shıǵ'ar dep edik. Qaraqalpaqlardın' jan?tas eken, elege deyin esiginin' aldında u'sh-to'rt balas? shapqılasp ju'ripti.”¹

O.Abdiraxmanovtın' «Aralım da'rtim menin'» essetin (rus tilinde shıqqan nusqasında) h'u'jjetli gu'rrin' dep atawshılar da bar. Hu'jjetlik birinshi orıng'a shıqqan essede publitsistikalıq sıpatı? tastıyqlawsh? ko'rkemlikke orang'an pikirlerdi tapsa boladı.

Turmıs shınlıǵ'? h'a'r qanday publitsistikalıq do'retpede anıq beriliwi talap etiledi. Degen menen do'retiwshilik bolg'an son', faktler menen birge fantaziyag'a da ken' orın boladı.

Karaqalpaq esselerin talqılap, mınaday pikir-juwmaqlarg'a keldik.

Birinshiden, fakt essenin' negizi, h'u'jjetlik shıǵ'armanın' janı.

Ekinshiden, fakt kishi prozanın' basqa janrlar? sıyaqlı? fantaziyalar menen baytılıp beriledi.

U'shinshiden, esse avtorlar? faktlerge qatnas jasag'anda olardın' aktuallıǵına ken' itibar bermekte. Ma'selen, 1980-1990 jıldagı? esselerde baslı faktlerdi Aral

¹ Ўбдирахманов О. Аралым дэртим мениң. Нөкис, 1989, 21-бет.

temas?, ekologiya mashqalalar? qurag'an bolsa, keyingi shuqqa esselerde tariyx?y tema, repressiya qurbanlar?h'aqlanda faktlerge tol?esseler ja'riyalan?p at?.

To'rtinshiden, qaraqalpaq esseleri ko'rkem shu'arma formasidan publitsistikal? do'retpege o'tiwge meyillik berip at?g'an ayt?w o'tiw laz?m. Bug'an sebep etip, elimizde jurnalistlerge berilip at?g'an erkinlikler, olard?n' h'uq?qlar?n' qorg'al?w?h'.t.b lard?keltirip o'tse bolad?. En' basl?s?, «fantaziya – 1) ijodiy tasavvur; 2) orzu, h'aqikatdan uzoq bwlgan ijod namunasi»¹ ekenin esapqa al?w da kerek. Bul a'lbette, biz u'yrenip at?g'an esse janr?na tiyisli an?qlama bol?tab'lad?.

Publitsistlerge obraz jarat?wda do'retiwshilik fantaziya, q?yalg'a beriliw, oydan shu'ar?w ko'p ja'rdem beredi. Ko'rkem shu'arman?n' payda bol?w?ush?n' avtor fantaziyas? og'ada za'ru'r. Publitsistlik fantaziyan?n' ko'rkem do'retiwshilikte tutqn orn?n joqar? bah'alay kelip M.Gorkiy «Oylaw arqal? ko'rkemlik do'retilei, on?s?z bolmayd?.» dep jazad?. Sh?nl?q o'z sa'wlesin tapqan? menen ko'rkem obraz jarat?lmayd?. A'lbette, avtor q?yal? kerek. «Biraq jaz?wsh? ko'rkem toq?malar tutq?n?nda qal?p qoymastan, turm?s faktleri menen de esaplasad?. Yag'n?y on?n' su'wretlep ot?g'an syujeti, qah'armanlar? h'aq?yq?y turm?stan birotala j?raqlas?p, q?yal?y ertekke aylan?p ketpewi kerek.»

Publitsistikan?n' barl?q janrlar?nda turm?s sh?nl?g'?n da'l o'zi etip beriw talap etiledi. «Biraq ta bular da do'retiwshilik fantaziya aralaspayd? dep ayt?w bir jaql? bolar edi: so'z obrazl?g'?nda, h'a'diyselerdin' beriliwinde az da bolsa, erkinlik bar, biraq. ol ul?wma faktlerden uzap shu'g'a almayd?.»

Obraz do'retiwde jaz?wsh?fantaziyas?beriliwi boy?nsha, h'u'jjetli janrlardag'? avtor q?yal?na baylan?s? jaz?wsh'lar, ilimpazlar aras?nda tart?s? pikirler bar. Ma'selen, jaz?wsh? B.Polevoy «Jigirma j?ll?q gazeta ta'jiriybesine, ocherkshilik ta'jiriybeme su'yener bolsam, ocherkte q?yalg'a ruxsat etilmeydi.» dese, ko'rnekli o'zbek jaz?wsh?s? A.Qah'h'ar «Qurg'aq waq?ya gu'rrin'di bir pul etkenindey, erkin fantaziya ocherkti bir pul etedi.» dep jazad?.

¹ Лугат-маълумотнома. Тошкент, Зар-қалам. 2003. 277-бет.

Ull? sñsh? V.G.Belinskiy «Ocherkte mashqalalar h'a'm insan obraz? tipiklestiriw ushñ fantaziyalñq materiallarg'a su'yenip, ma'lim da'rejede ko'rkem toqñmadan da paydalanadñ» dep pikir bildiredi. Jazñwsh? M.Gorkiy «Toqñmasñ ko'rkemliktin' bolñw? mu'mkin emes» dep pikir jazadñ.

M.Gorkiy pikirini negiz etip aytqanda, ko'rkem-publitsistikalñq janr essede de fantaziya'ga orñ beriledi. Ko'rkem fantaziya'ñ jazñlg'an esseler, h'aqñyqñy essenin' u'lgisin ko'rsete almaydñ, ko'rkemligi pa's shñg'arma bolñp tabñladñ.

So'zliklerde fantaziya'ga mñnaday anñqlamalar berilgen: «Fantaziya j.1. (tvorcheskoe voobrajenie)» fantaziya, qñyal; 2. (mechta) fantaziya, qñyal, arzñw, oy, a'rman; 3. (vñdumka, loj) o'tirik, jalg'an na'rse; 4. razg. (prixodit, prichuda) ersi a'det, ersi na'rse; 5. muz. fantaziya (erkin formadag'? muzñkal? shñg'arma).¹ İzertlewshi alñm J.Maksyutovanñ' miynetinde: «Fantaziya - i.j. (gr. qñyal). 1. Fantaziya; tvorchestvolñq qñyalg'a uqñplññq. 2. Arzñw, qñyal na'rse, aldaw. 3. Ersi a'det.»² dep tu'sinik berilgen.

Publitsist-jazñwsh? T.Qayñbergenov o'zinin' tariyxñy romanlarñha material jñynaw, sol da'wirdi izertlew boyñnsha bah'alñ pikir aytadñ: «Go'ne kitaplardññ betlerin aqtardñm, shñm-shññññq eski jollarg'a ga' mashinalardan, ga' samolettan na'zer tasladñm, qa'birler basñda turñp oylarg'a battñm. Jasñnda tññlag'an a'psanalarñm menen tariyxñy derekleri salñstññdñm. Eger olar bir altñ tu'yimenin' shashñap sñg'an bo'lekleri shelli ko'rinse, otñra sala zergerlik ettim. Tek kepserlewshi bolmadñm, sol altñ tu'yimeni o'z u'lgisinde, zamanñha ta'n qa'siyeti menen qayta soqtñm, tabñmay ala sapñtan da'wirinde ko'milip ketken qñyñdññlardññ ornñ o'zim tolñqtññdñm, al tabñlg'anlarñññ da u'yeliklerin jondñm...»

Bul pikirlerin jazñwsh? o'zinin' «Qaraqalpaqnama» roman-essesinde a'melge asñrg'an. avtor shñg'armasñññ kirsipesinde «Kitapqa kirgizilgen a'psanalardñ, h'a'r qñyl? a'n'gimelerdi tariyxñy shññlñq sñpatñda qabñl etiwge bolmaydñ. Ko'pshilik a'psanalar menen a'n'gimeler du'nyada ele jazba a'debiyat?

¹ Русша-қарақалпақша сөзлик. Москва, 1976. 344-бет.

² Максютова Т. Шет тил сөзлериниң орысша-қарақалпақша түсіндірме сөзлиги. Нөкис. 1992.

do'remegen waqıttag'ı xalıqlardıń biri-birine jaqınlasqan, birigiw, bir ma'qsetke ta'rbiyalanqan ushın ayatın so'z ustalar ta'repinen awız eki toqılg'an a'debiyattıń bizin' da'wirimizge kelip o'tken mayda qayındıar?... men olardı qurastırıp jan'anıń da'rejesin tu'sindiriw ma'qsetinde paydalandım.»¹

Publitsisttin' o'zi de do'retpeinde fantaziyadan paydalang'anıń bayanlaydı. Bul do'retpe eki baptan ja'ne kirisiw menen juwmaqtag'ı intervyulardan ibarat. Shıǵarma qurılıs jaǵnan ilimiy miynetke de jaqınlasadı. Esse atı «Qaraqalpaqnama» ekenin esaplasaq, onda miynette qaraqalpaq xalqıńıń kelbeti sa'wlelengen, qaraqalpaq xalqıńıń obrazı jaratılǵan. Qaraqalpaq xalqıńıń du'nya kartasında payda bolǵanı, o'z aldına xalıq bolǵanı jazıwshı ko'rkem oy menen tariypleydi. Bunda o'tmish, tariyx, turmıs shıńlıǵı ayrıqsha a'h'miyetke iye.

Essede insanlar obrazın tipiklestiriw ushın faktlerge su'yenip, ma'lim da'rejede fantaziyadan paydalanadı. Bul obrazlıq penen teoriyalıq baslamalardıń ara qatnasın, baylanışın keltirip shıǵaradı. Sebebi, faktlerdi sa'wlelendiriw ushın aqıl - oy bilimnin' jetkiliksizligi ta'jiriybede anıqlang'an, bug'an avtordıń fantaziyası za'ru'r. «Tvorchestvolıq fantaziya yaki oydan shıǵarılqan o'mirdegi shıńlıqtı saralaw h'a'm jıyınalaw menen jeke qah'arman obrazın nıǵaytıwdıń usı?»²

Xalıq obrazın jaratıw ushın T.Qayıpbergenov «Qaraqalpaqnama» shıǵarmasında faktlerdi sheber isletken. A'lbette, tariyxıy faktler shıǵarmada oraylıq tulǵa xızmetlerin atqarg'an. Tariyxıy faktlerdi tariyxıy a'psanalarg'a tiykarlanıp keltirip bayanlag'an. A'psanalar, an'ızlar tariyxtıń tap o'zi bolmag'an menen bular h'aqıyqatlıqtan jıraq ta emes. Avtordıń «Atam aytqan a'psana»cın talqılap ko'reyik: «Men ne degen saqıyman, saqıylıqta mag'an ten' keletug'ın ne bar?» depti. «Saqıylıqta Sizden de asıp tu'setug'ın bir awıl bar!» depti emeski dawıs. «Ol qayerde?» depti quday qa'h'a'rlenip. «A'miwda'ryanıń quyar ayag'ında» depti ja'ne sol dawıs.

¹ Қайыпбергенов Т. Фамилия. Нөкіс, Қарақалпақстан. 223-бет

² Ахметов С., Есенов Ж., Жаримбетов Қ. Әдебиеттің терминлерінің қысқаша түсіндірме сөзлігі. Нөкіс, Билим, 1995. 45-бет

– ...Joq, bul sarpay sizlerdin’ saqylıqta quday menen jarısqanńńızg’a g’arg’ız belgisi - depti Qonaq.

– Qonaqtıń g’arg’ızda biz ushın alg’ız, - dep u’y iyesi onıń bergen qalpag’ın basına kiyipti...¹

A’psanada tariyxıy shıńıq bolmag’an menen turmıs shıńıg’ı bar. Rasında da qalpaq kiyiw a’deti bizde ata-babalarımızdan beri bar. Sonday-aq xalqımızdın’ saqylıg’ı a’psanada orınlı so’z bolg’an. Basqa jese o’zimizdi baxılı sanaytug’ın qonaqshılıq qa’siyetleri elege shekem bizlerdi ta’rk etpegen. «Qonaq atan’nan ullı» degen ga’ptin’ to’rkini de us’a’psanag’a barıp tirelse kerek.

Ulıwmalastırıp aytqanda, esse janrında g’ı shıg’armalarda fakt h’a’m fantaziyanıń qatnası avtordıń sheberligine say ra’n-ba’reń tu’ste beriledi. Avtorlar o’tmish penen bu’gin baylanısın h’a’r ta’replem ashıp beriwge umtıladı, obrazlıq juzege keledi. Obrazlıqtı ju’zege keltiriwde teoriyalıq baslamalar tiykar boladı. Alıng’an faktlerdi solayınsha jetkeriw ken’ auditoriya ushın qızıqlı bolıp tu’yilmeydi. Essede fantaziyanıń beriliwi avtordıń talantına baylanıslı. Fantaziyasız berilgen h’a’r qanday fakt jansız tu’ske iye boladı. O’mirdin’ qur’o’zi sulıw emes, onı talant iyesi o’z do’retiwshilik ustaxanasında pisirip, fantaziyasız menen ko’rkemlewi tiyis. «Sol sebepli de do’retiwshilik fantaziya jazıwshılıqtıń tiykarg’ı sha’rtlerinin’ biri»^g degen pikirge tolıq qosılamız. Qa’lem iyelerine qoyılatus’ın talap ta usınan ibarat. Bunı da’wir talabı dep tu’singen maqul.

Usınday qubılıs belgili jazıwshı T.Qayıpbergenov esselerinde de bar. Ma’selen, mına a’psanag’a dıqqat bo’leyik: «Jer ju’zinde adamlar ko’beyip, olar h’a’r qıylı toparlarg’a bo’linip jasay baslawdan, quday h’a’r topardı bir-birinen ayırıp basqarıw ushın o’zinshe ko’p atlardıń dizimin du’zip, bir ku’ni jolg’a rawana boladı h’a’m qaysı toparg’a kelse, tayar dizimine qarap turıp, og’an at qoyıp kete beredi. Ol qaysı toparg’a at qoysa da, o’zinin’ qudaylıq iri h’awazı menen u’sh ret {Senin’ atıń İngiliz!, İngiliz!, İngiliz!... yamasa Senin’ atıń Orıs!, Orıs!, Orıs!...» dep a’lemge u’sh ret jar saladı eken. Onı o’z awızınan atı

¹ Қайыпбергенов Т. Қарақалпақнама. Нөкіс, 1997. 67-бет.

esitkenlerdin' quwanışh? qoynına sıymay o'zli-o'zli shu'n'kildesip o'z-ara oyın zawıq qurıp qala beredi.

Sonnan quday dizimdeki bar atların tu'wesip qaytıp kiyatırsa, !miw degen da'ryanın' ten'izge quyıp atıg'an an'g'arın jag'alay qonılasqan bir shoq ıashıtq? ko'rip qaytılad?h'a'm:

- Kimlersiz? - deydi.

- Sizdi at qoyıwg'a keledi dep ku'tip otıg'an bendeleri-n'izbiz, - deydi awıl adamlar?

-Tayar atlard?tu'wesken edim, ba'lkim u'lkenirek bir awılga qosılıp, solardın' at?menen jasarsız, - deydi ol.

Quday bolsan'ız ba'rsheni ten'dey ko'rip, o'z aldımızg'a at qoyıp berin'! - deydi awıl bir awızdan.

Ol biraz ashıw menen oylanıp turıp:

- Toparın'ız az bolg'anına qaramastan ku'ta' o'jet ko'rinesiz, bas kiyimin'iz boyınsha h'a'zirshe Qaraqalpaq bola turın'lar, - deydi...»¹

Jazıwsh?bunda qaraqalpaq xalqının' payda bolıw?tuwral?a'n'gimelerdi biykar keltirip o'tpeydi, og'an o'z ko'zqarasların bildiredi, aytajaq oyların, ideyalıq pozitsiyasın sin'di-redi. Shıg'armada xalıq tariyxına ta'n waqıyalar folklorlıq ko'rinis tapqan. Ha'tte ayıtım an'ızlard?avtor o'zi yadınan shıg'arıp paydalang'an, al ayıtımınların do'retiwshilik ustaxanasında «qayta islegen.»

Demek, qayta islew ushın orın?tu'rde fantaziyadan paydalanad?

Ulıwmalastırıp aytqanda, esse janrında fantaziyadan paydalanıw usıllar? shıg'armalardın' tu'rlerine baylanıl?tu'rlish qollanılad?

Ko'rkem esselerde fantaziya biraz jetilisen formada ko'rinedi.

Publitsistikalıq esselerde avtordın' subektiv oyların jetkeriwde faktlerdi bayıtıwda fantaziya da isletiledi.

Tariyxıy esselerde da'wirdin' belgili bir pu'tinligin ta'miynlew ushın fantaziya'g'a qatnas jasalg'anın qaraqalpaq esselerinen de, tuwısqan xalıqlar

¹ Қайыпбергенов Т. Қарақалпақнама. Нөкіс, Қарақалпақстан, 1997. 132 бет

esselerinen de ushıratıwǵa boladı. Bul ushın olarg'a folklordan paydalanıw ju'da' qol kelmekte.

J U W M A Q L A W

Esse janr? erkin janr sʔpatʔnda Qaraqalpaqstan baspasoʻzinde elimiz gʻaʻrezsizligi jʔllarʔnda payda boldʔ. Tariyxʔy-siyasiy jagʻdaylar onʔnʻ janr sʔpatʔnda qaʻliplesiwine imkaniyat jarattʔ. Durʔs, Oʻzbekstan Respublikasʔnʔnʻ gʻaʻrezsizliginen sonʻ baspasoʻzimizde rawajlanʔw daʻwiri baslandʔ. Endi barlʔq doʻretiwshilik xʔzmetkerleri – jazʔwshʔlar, jurnalistler, shayʔrlar, suʻwretshiler ushʔn erkin pikir juʻrgiziw muʻmkinshiligi juʻzege keldi. Oʻzbekstan Respublikasʔnʔnʻ Konstitutsiyasʔnʔnʻ 67-statyasʔnda: «Gʻalaba xabar qurallarʔerkin hʻaʻm nʔzamgʻa muwapʔq hʻaʻreket etedi. Olar maʻlimlemeninʻ durʔslʔgʻʻ? ushʔn belgilengen taʻrtipte juwap beredi. Tsenzuragʻa jol qoyʔlmaydʔ.» - dep belgilendi.

Erkin pikirlik daʻwirinde Erkin janrdʔnʻ payda bolʔw? hʻaʻm rawajlanʔw? taʻbiyy. Pitkeriw qaʻnigelik jumʔsʔmʔzdʔnʻ «Qaraqalpaq baspasoʻzindegi esse janrʔnʔnʻ genezisi» atamasʔndagʻʻ? babʔnda esseninʻ genezisin folklordan tabʔwgʻa hʻaʻreket ettik. Folklor tek te oʻtkende gʻana emes, hʻaʻzirgi payʔtta da esseistlerimiz ushʔn qol kelip atʔrgʻanʔn aatp oʻtkimiz keledi. Qaraqalpaq esselerininʻ derlik koʻpshiligi folklor uʻlgilerin oʻzinde qamtʔw? menen ayrʔqshalanadʔ.

Juwmaqlastʔrʔp aytsaq, essede avtor obrazi` baslʔ orʔngʻa shʔgʻatugʻʔnʔnʻ anʔqladʔq. Lekin woni` janlandʔrʔw ushʔn ulʔwma, doʻretpeni taʻsirli etiwde fantaziyanʔnʻ tutar ornʔbarʔn uʻyrendik. Esse janrʔnda daʻwir hʻaqʔyqatlʔgʻʔn beriw talap etiledi. Biraq, bar faktlerdi izin-uʻzbey jetkeriw shaʻrt emes. Avtor tek baslʔlarʔn «faktler tenʻizinen» alʔw? tiyis. Bunda ogʻan doʻretiwshilik fantaziya zaʻruʻr boladʔ. Sonʔnʻ ushʔnda tariyxʔy esselerde fantaziya aʻhʻmiyetli rol atqaradʔ.

PAYDALANG'AN A'DEBIYATLAR

1. Karimov I.A. Uzbekistan - svoj put obnovleniya i progressa. - T., «Wzbekiston» 1992.
2. Karimov I.A. Wzbekistan - kelajagi buyuk davlat. - T., «Wzbekiston» 1992.
3. Karimov I.A. Halollik va fidoiylilik faoliyatimizning asosiy mezoni bwlsin. T., «Wzbekiston» 1994.
4. Karimov I.A. Nasha tsel - mir, stabilnost, sotrudnichestvo. -T., «Wzbekiston» 1995 g.
5. Karimov I.A. Uzbekistan: sobstvennaya model perexoda na rñnochnñ otnosheniya. T., «Wzbekiston» 1993.
6. Karimov I.A. Xalqimizning yuli mustaqillik ozodlik va tub isloh'atlar ywlidir. T., «Wzbekiston» 1996 y.
7. Axmetov S. Sultanov K. A'debiyattanñw - No'kis, 1987.
8. Abdiraxmanov O. Aralñm da'rtim menin'. No'kis. «Qaraqalpaqstan» 1990.
9. Abdimuratov A'. Ermanov O'. Qa'lekeev Q. Qaraqalpaqstan foto-jurnalistikas'tariyxñan. No'kis. «Qaraqalpaqstan» 2001.
10. Axmetov S. Talantqa talap. No'kis. «Qaraqalpaqstan» 1986.
11. Bermankulov M.K. Sravnitel'nñy analiz janrov (reportaj, razvitie dokumentalizma). Alma-Ata. 1975
12. Bekbawliev D Men redaktsiyadan. No'kis. 1993.
13. Bekasov D.G. Korrespondentsiya, statya-janrñpublitsistiki. - M., 1972.
14. Buxartsev.R.G. Tvorcheskiy potentsial jurnalista.- M., 1985.
15. Bogdanov N.G., Vyazemskiy B.A. Spravochnik jurnalista. L., 1979.
16. Vidñobzorov pechati. Pod redaktsiey V.I.Vlasova. -M., 1976 g.
17. Gazetnñ janrñ. Pod redaktsiey V.I.Vlasova. -M., 1976.
18. Goroxov V.G. Osnovñjurnalisticheskogo masterstva. M., 1980.
19. Gurevich S.M. Reportaj v gazete. M., - 1972 g.
20. Erniyazov Q. «Erkin Qaraqalpaqstan»g'a 70 jñl. No'kis. 1994.

21. Jumamuratova M. Jurnalistika h'a'm a'debiyat. No'kis 1995.
22. Jumamuratova M. So'z marjanʻn dizgenler. No'kis. 1994.
23. Zdorovega V.İ. Slovo toje est delo. Nekotorʻe voprosʻ teorii publitsistiki. M., «Mʻsl». 1979.
24. Korrespondentsiya - janr publitsistiki. -Uchebnoe posobie. Kolosov G.V. i dr. - Voronej. -1987 g.
25. Kamalov Q. Dala bu'rkiti. No'kis. «Qaraqalpaqstan» 1995.
26. Kuryanov E.İ. Anglo-russkiy slovar po sredstvam massovoy infor-matsii. -M., 1993 g.
27. Qayʻpbergenov. T. Qaraqalpaqnama. «Qaraqalpaqstan» 1998.
28. Qayʻpbergenov T. O du'nyadag'ʻatama xatlar. No'kis. «Qara-qalpaqstan» 1988.
29. Qayʻpbergenov T. Familiya. No'kis.»Qaraqalpaqstan» 1988.
30. Muminov F. Jurnalistika ijtimoiy institut sifatida. Toshkent. 1999.
31. Muxamadiyev R. Wzbek sovet publitsistikasi. -T., 1976.
32. Madreymov T. Televidenie - ja'riyalʻʻq quralʻ. No'kis. 1989.
33. Mambetov K. A'debiyat teoriyasʻ. No'kis. 1995.
34. Monaxova M. Chernʻshev V. Tebe yunʻy korrespondent. - M., 1962.
35. Maksyutova T. Shet til so'zlerinin' orʻsha-qaraqalpaqsha tu'sindirme so'zligi. No'kis. 1992.
36. Nʻzanov M. Adam ku'ldirgeni ushʻn ... yamasa «ayʻpker»din' altʻ xatʻ. No'kis. 1992.